

minus ex Sion, quia speculamur quoad veniat: nunc tamen quandiu in spe vivimus, in Sion sumus. Finita via habitabimus in illa civitate, quæ nunquam ruitura est; quia et Dominus habitat in ea, et custodit eam: quæ est visio pacis æterna Jerusalem, pacis illius, fratres mei, cui laudandæ lingua non sufficit, ubi nullum hostem jam sentiemus nec in Ecclesia, nec extra Ecclesiam, nec in carne nostra, nec in cogitatione nostra. Absorbentur mors in victoriam, et vacabimus ad videndum Deum in pace æterna, cives Jerusalem facti civitatis Dei.

ENARRATIO

IN PSALMUM CXXXV.

I. « CONFITEMINI Domino, quoniam bonus, quoniam in » sæculum misericordia ejus ¹. » Psalmus iste laudem continet Dei, et eodem modo in omnibus suis versibus terminatur. Proinde quamvis hic in laudem Dei multa dicantur, maxime tamen ejus misericordia commendatur, sine cujus commendatione apertissima nullum versum claudi voluit, per quem Spiritus sanctus condidit Psalmum. Memini autem me in Psalmo centesimo-quinto, qui similiter incipit, quoniam codex, quem intuebar, non habet, « In æternum; » sed, « In sæculum misericordia » ejus, » quæsisse quid potius intelligere deberemus. In græco enim sermone scriptum est, « εἰς τὸν αἰῶνα, » quod et « In sæculum, » et « In æternum » interpretari potest. Sed quid illic ut potui disseruerim, etiam hic retexere

¹ Psal. cxxxv, 1.

longum est. In isto autem Psalmo etiam idem ipse codex non habet « In sæculum, » quod plerique habent: sed, « In æternum misericordia ejus. » Quod etsi post iudicium, quo in fine sæculi vivi et mortui iudicandi sunt, missis justis in vitam æternam, iniquis autem in ambustionem æternam ¹, non sint deinceps futuri quorum adhuc misereatur Deus; recte tamen intelligi potest in æternum futura misericordia ejus, quam suis sanctis fidelibusque largitur: non quia in æternum miseri sunt, et ideo in æternum misericordia ejus indigebunt; sed quia ipsa beatitudo, quam misericorditer miseris præstat, ut esse miseri desinant, et beati esse incipiant, non habebit finem, ideo « In æternum misericordia ejus. Quod enim justi erimus ex iniquis, sani ex infirmis, vivi ex mortuis, immortales ex mortalibus, beati ex miseris, misericordia ejus est. Hoc autem quod ita erimus, in æternum erit: ergo « In æternum misericordia ejus. » Proinde, « Confitemini » mini Domino, » id est, confitendo laudate Dominum: « Quoniam bonus. » Nec pro hac confessione aliquid estis temporale sumpturi: « Quoniam in æternum misericordia ejus, » id est, beneficium, quod vobis misericorditer præstat, æternum est. Quod autem habet, « Quoniam » bonus, » græcus habet ἀγαθός: non sicut in Psalmo centesimo et quinto, quod ibi est, quoniam bonus, græcus habet χρηστός. Ideo nonnulli illud interpretati sunt, quoniam suavis est. Ἀγαθός autem non utcumque bonus, sed excellentissime bonus est.

II. Deinde sequitur, « Confitemini Deo deorum; quoniam in æternum misericordia ejus. Confitemini Domino dominorum; quoniam in æternum misericordia » ejus ². » Quinam sint dii et domini, quorum deorum et dominorum sit Deus et Dominus, qui est verus Deus,

¹ Matth. v, 46. — ² Psal. cxxxv, 2, 3.

merito quæri solet. Et scriptum invenimus in alio Psalmo, deos etiam homines appellatos, sicuti est, « Deus » stetit in synagoga deorum, in medio autem deos discernit. » Et paulo post, « Ego dixi, Dii estis et filii » excelsi omnes, vos autem ut homines moriemini, et » sicut unus ex principibus cadetis ¹. » Quod testimonium etiam Dominus in Evangelio commemorat dicens : « Non » ne scriptum est in Lege vestra, quia, ego dixi : Dii » estis? Si illos dixit deos, ad quos sermo Dei factus est, » et non potest solvi Scriptura; quem Pater sanctificavit, » et misit in mundum, vos dicitis : quia Blasphemias, quia » dixi, Filius Dei sum ²? » Non ergo quia boni sunt omnes, sed quia sermo Dei ad illos factus est, appellati sunt dii. Nam si propterea quia boni essent omnes, non sic eos dijudicaret. Cum enim dixisset : « Deus stetit in synagoga » deorum; » non ait, In medio deos et homines discernit, tanquam ostendens quid intersit inter deos et homines : sed, « In medio, inquit, deos discernit. » Deinde sequitur : « Usquequo judicatis iniquitatem ³? » et cætera : quæ utique non omnibus, sed quibusdam dicit, quia discernens dicit; et tamen in medio deos discernit.

III. Sed quæritur, si homines, ad quos sermo Dei factus est, dii vocantur, utrum et Angeli vocandi sunt dii; cum hominibus justis et sanctis maximum præmium promittatur æqualitas Angelorum. Et in Scripturis quidem nescio utrum vel possit, vel facile possit reperiri, aperte dictos Angelos deos : sed cum de Domino Deo dictum esset, « Terribilis super omnes deos ⁴, » cur hoc dixerit, continuo velut exponendo conjunxit, « Quoniam dii » Gentium dæmonia. » Super tales deos dixit Dominum terribilem in sanctis suis, quos cœlos fecit, a quibus dæ-

¹ Psal. LXXXI, 1 et 6, 7. — ² Joan. x, 34-36. — ³ Psal. LXXXI 2. — ⁴ Id. xcvi, 4, etc.

monia terrerentur. Sic enim sequitur, « Dominus autem » cœlos fecit. » Non ergo, « Dii sine additamento; sed, » Dii gentium dæmonia : » superius tamen, « Terribilis, » inquit, super omnes deos : » non ait, super omnes deos Gentium; quamvis intelligi hoc voluerit, addendo quod sequitur, « Quoniam dii Gentium dæmonia. » Quod quidem in hebræo dicitur non ita esse scriptum; sed, « Dii Gentium simulacra. » Quod si verum est, multo magis credendi sunt Septuaginta divino Spiritu interpretati, quo Spiritu et illa dicta sunt quæ in hebræis litteris sunt. Eodem namque operante Spiritu, etiam hoc dici oportuit quod dictum est, « Dii Gentium dæmonia : » ut intellegeremus sic etiam in hebræo positum, Dii Gentium simulacra; ut dæmonia potius quæ sunt in simulacris, significarentur. Nam quod attinet ad ipsa simulacra, quæ græce appellantur idola, quo nomine jam utimur pro latino, oculos habent et non vident; et cætera quæ de his ideo dicuntur, quia omni sensu carent : quocirca nec terri possunt, quia nisi ea quæ sentiunt, terri utique non possunt. Quomodo ergo dictum est de Domino, « Terribilis est super omnes deos, quoniam dii Gentium simulacra, » nisi per simulacra intelligantur dæmonia, quæ terri possunt? Unde ait et Apostolus : « Scimus » quia nihil est idolum ¹ : » hoc enim retulit ad materiam terrenam sensu carentem. Item ne quisquam putaret non esse aliquam viventem sentientemque naturam, quæ Gentium sacrificiis delectetur, adjunxit : « Sed quæ immolant Gentes, dæmoniis immolant et non Deo. Nolo vos » socios fieri dæmoniorum ². » Si ergo nusquam in eloquiis divinis reperitur sanctos Angelos appellatos deos, ea mihi causa potissimum occurrit, ne isto nomine homines ad hoc ædificarentur, ut ministerium vel servitium reli-

¹ 1 Cor. viii, 4. — ² Id. x, 20.

gionis, quæ græce liturgia, vel latria dicitur, sanctis Angelis exhiberent : quod nec ipsi exhiberi ab hominibus volunt, nisi illi Deo qui et ipsorum et hominum Deus est. Unde multo utilius Angeli vocantur, qui latine nuntii nuncupantur : ut per nomen non substantiæ, sed officii, satis intelligamus illum Deum a nobis eos coli velle, quem nuntiant. Totam ergo istam quæstionem breviter Apostolus solvit, ubi ait : « Nam etsi sunt qui dicantur dii, sive » in cælo, sive in terra, quemadmodum sunt dii multi et » domini multi ; sed nobis unus Deus, Pater, ex quo omnia, et nos in ipso, et unus Dominus Jesus Christus, » per quem omnia, et nos per ipsum ¹. »

IV. Confiteamur ergo « Deo deorum, et Domino dominorum ; quoniam in æternum misericordia ejus. Qui fecit » mirabilia magna solus ². » Sicut in omnium versuum novissimis partibus positum est, « Quoniam in æternum misericordia ejus : » sic in omnium capitibus quamvis non sit positum, subaudiendum est, « Confitemini. » Quod in græco evidentius apparet. Appareret autem et in latino, si eandem locutionem transferre potuissent interpretes nostri. Quod quidem in isto versu possent, si dicerent : « Facienti mirabilia. » Quod enim nos habemus, « Qui fecit mirabilia ; » græcus habet, « Facienti mirabilia ³ ; » ubi necessario « Confitemini » subauditur. Atque utinam vel pronomen adderent, ut dicerent, ei « Qui facit, » vel ei « Qui fecit, » vel ei « Qui firmavit : » quia etiam sic facile intelligeretur « Confitemini » esse subaudiendum. Nunc vero ita obscurum factum est, ut qui codicem græcum sive nescierit inspicere, sive neglexerit, possit putare, « Qui fecit cælos, Qui firmavit terram, Qui fecit luminaria, quoniam in æternum misericordia ejus, » ideo dictum, quasi propterea ista

¹ 1 Cor. viii, 4, 6. — ² Psal. cxxxv, 4. — ³ τῷ ποιῶντι.

fecerit, « Quoniam in æternum misericordia ejus ⁴ : » cum ad ejus misericordiam illi pertineant, quos de miseria liberat ; non autem ut ejus misericordiæ fuisse intelligamus facere cælum et terram et luminaria ², cum illud sit bonitatis ejus qui creavit omnia bona valde ³. Creavit autem ut essent omnia : hoc vero misericordiæ, ut a peccatis nostris mundet nos, et a miseria liberet in æternum. Ita ergo nos alloquitur Psalmus, « Confitemini Deo deorum, » confitemini Domino dominorum. » Confitemini ei « Qui » fecit mirabilia magna solus ; » confitemini ei « Qui fecit » cælos in intellectu, » confitemini ei « Qui firmavit terram » super aquas, » confitemini ei « Qui fecit luminaria magna » solus. » Cur autem confiteamur, in omnium versuum finibus ponit, « Quoniam in æternum misericordia ejus. »

V. Sed quid est, « Qui fecit mirabilia magna solus ? » An quia multa mirabilia per Angelos et per homines fecit ? Sunt quædam magna quæ solus Deus facit, et ipsa exequitur dicens : « Qui fecit cælos in intellectu, Qui firmavit » terram super aquas, Qui fecit luminaria magna solus ⁴. » Ideo et hic addidit, « Solus, » quia cætera mirabilia quæ dicturus est per homines fecit. Cum enim dixisset : « Qui fecit luminaria magna solus : » quæ sint eadem luminaria secutus aperuit, « Solem in potestatem diei, lunam et » stellas in potestatem noctis. » Deinde incipit dicere quæ per Angelos vel per homines fecerit. « Qui percussit Ægyptum cum primogenitis eorum ⁵ : » et cætera. Universam igitur creaturam, non utique Deus per aliquam creaturam, sed solus fecit. Cujus creaturæ quasdam partes excellentiores commemoravit, ex quibus universa cogitaremus, intelligibiles cælos et visibilem terram. Et quoniam sunt etiam cæli visibiles, commemoratis eorum luminaribus totum cœ-

¹ Psal. cxxxv, 5. — ² Gen. 1, 31. — ³ Sap. 1, 14. — ⁴ Psal. cxxxv, 5-7. — ⁵ Ibid. 8-10.

leste corporeum ut ab ipso factum acciperemus, admonuit.

VI. Quanquam id quod ait : « Qui fecit cœlos in intellectu, » vel, sicut alii interpretati sunt : « In intelligentia, » utrum cœlos intelligibiles significare hoc modo voluerit, an in suo intellectu, vel in sua intelligentia fecisse cœlos, hoc est, in sua Sapientia, sicut alibi scriptum est : « Omnia in Sapientia fecisti¹, » eo modo insinuans unigenitum Verbum, quæri potest. Sed si ita est, ut in suo intellectu fecisse accipiamus Deum cœlos, cur tantum de cœlis hoc ait, cum omnia in eadem Sapientia fecerit? An ibi tantum exprimendum fuit, ut in cæteris etiam tacitum posset intelligi : ut iste sit sensus, « Qui fecit cœlos in intellectu, Qui fundavit terram super aquas : » ut et hic subaudias, « In intellectu. Qui fecit luminaria magna solus, solem in potestatem diei, » lunam et stellas in potestatem noctis : » utique, « In intellectu, » quomodo ergo « Solus, » si hoc est « In intellectu, » vel « In intelligentia, » quod est in Sapientia, id est, in Verbo unigenito? An quia Trinitas non sunt tres dii, sed unus Deus, ad id refertur quod solus Deus fecit, quia non creaturam per creaturam fecit?

VII. Sed quid est, « Qui firmavit terram super aquas? » Obscura enim quæstio est : quia terra gravior videtur, ut non portari aquis, sed aquas potius portare credatur. De qua re ne adversus eos qui se putant ista certis rationibus comperisse, contentiose Scripturas nostras defendere videamur, sive illud ita, sive aliter sit, habemus quod de proximo intelligamus, terram quæ habitatur ab hominibus, et terrestria continet animalia, quæ alio modo in Scripturis arida dicitur, sicut scriptum est : « Appareat » arida, et vocavit Deus aridam terram², » super aquas esse fundatam, quod aquis circumfluentibus supereminet.

¹ Psal. ciii, 24. — ² Gen. 1, 9, 10.

Non enim quæ dicitur littoraria civitas super mare fundata, ita sub ea mare est, quemadmodum sunt aquæ sub speluncarum cameris, aut sub navibus supernatantibus : sed ideo super mare dicitur, quia inferiori mari supereminet. Sic dictus est Pharaon exisse super aquam¹; ita enim habet græcus, quod quidam latini habent, ad aquam : sic Dominus super puteum sedebat² : quod ambo superiores essent quam flumen et puteus, ille juxta flumen, iste juxta puteum.

VIII. Si autem etiam aliquid aliud, quod ad nos magis pertinet, ista dicta significant : « Fecit Deus cœlos in intellectu, » spiritales sanctos suos, quibus non tantum credere, verumetiam intelligere divina donavit : hoc qui nondum possunt, et solam fidem firmissimam tenent, tanquam infra cœlos terræ nomine figurantur. Et quia in baptismo quem acceperunt, inconcussa credulitate consistunt : ideo dictum est : « Firmavit terram super aquas. » Item quia scriptum est de Domino Jesu Christo, quod in illo sint omnes thesauri sapientiæ et scientiæ absconditi³ : hæc autem duo, id est, sapientiam et scientiam distare inter se aliquid, alia quoque Scripturarum testantur eloquia, maxime loquente sancto Job, ubi quodam modo singula definiuntur : ait enim : Dixit autem homini : Ecce pietas est sapientia, abstinere autem a malo scientia est : non incongruenter intelligimus sapientiam in cognitione et dilectione ejus quod semper est, atque incommutabiliter manet, quod Deus est. Nam et quod ait : Ecce pietas est sapientia⁴, *θεοσιβεια* dicta est in græco : quod ut totum latine exprimatur, Dei cultus dici potest. Abstinere autem a malo⁵, quod dixit esse scientiam, quid est aliud, quam in medio nationis tortuosæ et perversæ, tan-

¹ Exod. xiv. — ² Joan. iv, 6. — ³ Coloss. ii, 3. — ⁴ Job. xxviii, 28. — ⁵ Philip. ii, 15.

quam in nocte hujus sæculi, caute prudenterque versari : ut abstinendo quisque ab iniquitate non confundatur tenebris, proprii muneris luce discretus? Cum ergo quodam loco Apostolus concordem gratiarum varietatem in hominibus Dei vellet ostendere, hæc in primis duo posuit dicens : « Alii quidem datur per Spiritum sermo sapientiae : » hoc esse arbitror, « Solem in potestatem diei. » Alii sermo scientiæ secundum eundem Spiritum : hoc est, « Lunam. » Deinde quodam modo « Stellas » commemorari puto, in eo quod dicitur : « Alii fides in eodem spiritu, alii curationum donatio in uno Spiritu, alii operationes virtutum, alii prophetia, alii dijudicatio spirituum, alii genera linguarum, alii interpretatio sermonum¹. » Nihil enim horum est, quod in hujus sæculi nocte non sit necessarium : quæ cum transierit, necessaria ista non erunt, ideo « In potestatem noctis. In potestatem » quippe ait, vel « Diei » vel « Noctis, » ut potestas esset die lucere vel nocte : quod in spiritualibus donis sic intelligitur, quia dedit potestatem filios Dei fieri². « Qui percussit Ægyptum, cum primogenitis eorum. » Percussit et sæculum, cum his quæ præcipua putantur in sæculo.

IX. « Qui eduxit Israël de medio eorum. » Eduxit etiam sanctos ac fideles suos de medio malorum. « In manu potenti et brachio excelso³. » Quid potentius, quid excelsius eo de quo dictum est : « Et brachium Domini cui revelatum est⁴? Qui divisit mare Rubrum in divisiones. » Dividit etiam, ut unus atque idem baptismus aliis sit in vitam, aliis sit in mortem. « Et eduxit Israël per medium ejus. » Educit etiam in novatum populum suum per lavacrum regenerationis. « Et excussit Pharaonem et virtutem ejus in mari Rubro. » Celeriter interimat et pec-

¹ I Cor. xii, 8-10. — ² Joan. 1, 12. — ³ Psal. cxxxv, 11, 12. — ⁴ Isaï. lxi, 1.

catum suorum reatumque ejus per baptismum. « Qui tra- » duxit populum suum in deserto. » Traducit et nos in hujus sæculi ariditate et sterilitate, ne in ea pereamus. « Qui percussit reges magnos, et occidit reges fortes¹. » Percutit atque occidit etiam a nobis diabolicas et noxias potestates. « Seon regem Amorrhæorum. » Germen inutile vel tentationem calentem, quod interpretatur Seon : regem amarificantium, quod interpretatur Amorrhæorum. « Et Og regem Basan. » Coacervantem, quod interpretatur Og : et regem confusionis quod interpretatur Basan. Quid enim coacervat diabolus, nisi confusionem? « Et dedit terram eorum hæreditatem, hæreditatem Israël servo suo. » Dat etiam quos diabolus possidebat, hæreditatem semini Abraham, quod est Christus. « Quia in » humilitate nostra memor fuit nostri. Et redemit nos ab » inimicis nostris² : » sanguine Unigeniti sui. « Qui dat » escam omni carni : » hoc est, omni hominum generi, non tantum Israëlitarum, sed et Gentium : de qua esca dicitur : « Caro mea vere est esca³. Confitemini Deo cœli, » quoniam in æternum misericordia ejus. Confitemini » Domino dominorum, quoniam in æternum misericordia ejus⁴. » Quod hic ait : « Deo cœli, credo aliter dicere voluit quod supra jam dixerat : « Deo deorum. » Nam quod ibi deinde subjunxit, hoc etiam hic repetivit : « Confitemini Domino dominorum. » Sed etsi sunt qui dicuntur » dii, confitemini Domino dominorum. » Sed etsi sunt qui dicuntur dii, sive in cœlo, sive in terra, quemadmodum sunt dii multi ; et Domini multi ; sed nobis unus est Deus, Pater ex quo omnia et nos in ipsum, et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia, et nos per ipsum⁵ : cui confitemur, « Quoniam in æternum misericordia ejus. »

¹ Psal. cxxxv, 13-18. — ² Ibid. 19-24. — ³ Joan. vi, 56. — ⁴ Ibid. 26. — ⁵ I Cor. viii, 5, etc.